

Celil Memmedguluzâde'nin “Kamañça” Piyesinde Savaş, Şeref ve Hümanizm Meseleleri*

Afina Barmanbay**

ORCID: 0000-0001-8038-6668

Öz

Ünlü “Molla Nesreddin” dergisinin editörü Celil Memmedguluzâde, XX. yüzyıl başlarında Azerbaycan edebiyatında tenkidî realizm akımının öncülerindendir. Araştırmalarda üzerine fazla değinilmese de Celil Memmedguluzâde'nin eserlerinde güçlü realizme rağmen bir romantik eğilim de söz konusudur. Bu yönden bakıldığında yazarın “Kamañça” piyesi, realizmle romantizmin kavuştuğu bir eserdir denilebilir. Diğer yönüyle ise “Kamañça” piyesi, Karabağ'da Ermeni problemini konu eden ilk eserlerdendir. Genel olarak bakıldığında Azerbaycan edebiyatında en fazla Ermeni karakterlere, Celil Memmedguluzade eserlerinde rastlanmaktadır. Ermeni çetelerinin yapmış olduğu katliamlara şahit olsa da Celil Memmedguluzâde, edebî eserlerinde objektif yazar kimliğini korumayı başarmıştır. Ermeni meselesinin doğurduğu toplumsal felaketlerin fertlerin hayatına etkilerini ele alan “Kamañça” eseri, yazıldığı tarihin ve anlatılan konunun üzerinden 100 yıldan fazla geçmesine rağmen güncelliğinden hiç bir şey kaybetmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamañça, Celil Memmedguluzâde, Ermeni, Savaş, Hümanizm.

Gönderme Tarihi: 01/03/2021

Kabul Tarihi:29/07/2021

*Bu makale, 15 Aralık 2019 tarihinde Kars'ta yapılmış olan “Bilim, Kültür ve Eğitim: 21. Yüzyılda Bilimin Gelişiminin Güncel Sorunları” Uluslararası Sempozyumda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

**Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kars-Türkiye, afina.barmabay@gmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

BARMANBAY, A., “Celil Memmedguluzâde'nin “Kamañça” Piyesinde Savaş, Şeref ve Hümanizm Meseleleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 8, S. 3-Ek, 2021, s.44-56.

The Problems of War, Honour and Humanism in Jalil Mammadguluzadeh's Play "Kamancha"

Afina Barmanbay
ORCID: 0000-0001-8038-6668**

Abstract

Jalil Mammadguluzadeh, the editor of a famous journal "Molla Nasreddin", was one of the pioneers of critical realism movement in the Azerbaijani literature at the beginning of the 20th century. Despite the strong tendencies of realism observed in Jalil Mammadguluzadeh's works, there are also romantic features that have not been much studied yet. From this point of view, we can say that Jalil Mammadguluzadeh's play "Kamancha" is a literary work where realism and romance meet. On the other hand, "Kamancha" is one of the first works on the Armenian problem in Karabakh. In general, it is in the works of Jalil Mammadguluzadeh that most of the Armenian characters in Azerbaijani literature can be found. Although Mammadguluzadeh witnessed the massacres committed by Armenian gangs, he managed to preserve objectivity in his literary works. The play "Kamancha" that describes the impact of the social disasters caused by the Armenian problem on the lives of individuals has not lost its actuality even though more than 100 years since the day it was written and the events described in it.

Keywords: Kamancha, Jalil Mammadguluzadeh, Armenians, War, Humanism.

Received Date: 01/03/2021

Accepted Date: 29/07/2021

** Associate Professor, Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures- Kars-Turkey, afina.barmanbay@gmail.com.

You can refer to this article as follows:

BARMANBAY, A., 'Celil Memmedguluzâde'nin "Kamança" Piyesinde Savaş, Şeref ve Hümanizm Meseleleri', *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 8, Issue 3- additional, 2021, p.44-56.

**Проблематика войны, чести и гуманизма в пьесе Джалила
Мамедгулузаде «Кеманча»**

Афина Барманбай*
ORCID: 0000-0001-8038-6668

Резюме

Джалил Мамедгулузаде, редактор известного журнала «Молла Насреддин», был одним из родоначальников критического реализма в азербайджанской литературе начала 20-го века. Несмотря на сильные тенденции реализма, в произведениях Джалила Мамедгулузаде также прослеживается романтическая направленность, которая мало изучена. С этой точки зрения можно сказать, что пьеса Джалила Мамедгулузаде «Кеманча» - это литературное произведение, где встречаются реализм и романтика. С другой стороны, пьеса «Кеманча» - одно из первых произведений об армянской проблеме в Карабахе. В целом, именно в произведениях Джалила Мамедгулузаде можно найти большинство персонажей-армян в азербайджанской литературе. Несмотря на то, что Мамедгулузаде стал свидетелем массовых убийств, устроенных армянскими бандами, он сумел сохранить объективность в своих литературных произведениях. Пьеса «Кеманча», описывающая влияние социальной катастрофы, вызванной армянской проблемой, на жизнь отдельных людей, не утратила своей актуальности, несмотря на то, что прошло более 100 лет со дня ее написания и описанных в ней событий.

Ключевые слова: Кеманча, Джалил Мамедгулузаде, Армяне, Война, Гуманизм.

Получено: 01/03/2021

Принято: 29/07/2021

---

* Доцент кафедры современных турецких диалектов и литературы Университета Кафкас, факультет искусств и наук, Карс- Турция, afina.barmanbay@gmail.com.

Ссылка на статью:

BARMANBAY, A., ‘‘Celil Memmedguluzâde’nin ‘‘Kamança’’ Piyesinde Savaş, Şeref ve Hümanizm Meseleleri’’, *академическая история и мысль*, Т.8, NO.3- дополнительный, 2021, С.44-56.

Giriş

20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının ünlü yazarı ve “Molla Nesreddin” dergisinin editörü Celil Memmedguluzâde, tenkidî realizm akımının öncülerinden olsa da eserlerindeki güçlü realizme rağmen bir romantik eğilim de söz konusudur. Edibin romantik yönü ile ilgili fazla yazılmasa da Yaşar Garayev’in belirttiği gibi, Celil Memmedguluzâde yalnızca büyük satirik değil, “*hem kalbinde hem de kaleminde*” hazin bir şiirsellik ve ışıklı romantizm olan bir sanatkârdır.¹ Celil Memmedguluzâde’nin eserlerinin realist yönü her ne kadar güçlü olsa da, edibin özellikle piyeslerinde görülmekte olan romantik renkler, işlenen konuları daha etkili hâle getirmiştir. Bu bakımdan “Kamañça” piyesi, realizmle romantizmin kavuştuğu bir eser olarak nitelendirilebilir.

Celil Memmedguluzâde, Azerbaycan edebiyatında en fazla Ermeni karakterleri canlandıran yazarlardandır.

*“Yazar, verdiği mesajın etkili olması adına en yakınındaki komşusu olan Ermenileri kendi halkına örnek model olarak göstermiş, kıyaslama yolu ile daha fazla yol alınacağı kanaatine varmış ve bu düşüncesini ömür boyu sürdürmüştür”.*²

“Ahund ile Keşişin Vaazı”, “Ermeni ve Müslüman Övretleri”, “Guli-biyabanlar”, “Usta Zeynal”, “Goşa Balınc”, “Kamañça” gibi eserlerdeki Ermeni karakterler, yazarın bu amacına hizmet etmekte³. “Kamañça” piyesi, hem hacim hem de sanatkârlık yönüyle bu eserlerin başında gelir.

1. Piyenin Yazılma Tarihi

Kamañça-kemençeye benzer yaylı, telli çalgı aletidir. Celil Memmedguluzâde’nin kamañça ile özel bağı olduğu bilinmektedir. 30 Kasım 1931’de, ölümüne bir yıldan az süre kaldığı bir dönemde Celil Memmedguluzâde, kemençesini alıp çalmaya başlar. Bu konuyla ilgili yazarın eşi Hamide Hanım, kendi hatıralarında şöyle yazmaktadır:

¹ Yaşar Qarayev, *Tarix: Yaxından və uzaqdan*, Sabah Nəşriyyatı, Bakı 1996, s. 256.

² Afina Barmanbay, Celil Memmedguluzâde’nin Eserlerinde Ermeniler, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, Sonbahar, S. 24, 317-332, s. 330.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: A. Barmanbay, a.g.m., s. 317-332.

*“Öyle güzel ve yanık çalıyordu ki, ben gayriihtiyarî işi bırakıp onu dinliyordum. Çaldığı son melodi o kadar tesirli ve içliydi ki, insanın yüreğini yakıyordu. Kemeçenin inleyen nağmelerini dinlerken farkında olmadan ağlıyordum. Çaldıktan sonra ayağa kalktı, kemeçeyi yerine astı. Bu, onun son defa kemeçe çalışması oldu”.*⁴

Hamide Hanım'ın hatıralarından, edibin kaleme aldığı “Kamañça” piyesindeki Bahşı karakterinin yazarın en yakın çevresinden biri olduğunu öğrenebiliriz. “Kamañça” eserinden bahsedilen çalışmalarda bu konuya fazla değinilmemiştir. Hatırate göre, Celil Memmedguluzâde 1918 yılının kış günlerinde kamañça çalmayı öğrenmek istediğini söylediğinde, Hamide Hanım, hizmetçiyi Ermeni mahallesine gönderir, çanağı sedefle kaplanmış güzel bir kamañça aldırır. Mirza Celil'e kamañça çalmayı öğretmesi için kemeçeci Bahşı'yı eve davet ederler. Mirza Celil, Bahşı'yı sever, onunla dostça şakalaşıp gülmekten mutluluk duyar.⁵ Bu yazılanlarda iki mesele dikkat çekmektedir:

1) Ermeniler, el ustalığı isteyen işlerde iyi oldukları için zanaatkârlıkla daha çok meşgul olmuşlar. Bu yüzden Azerbaycan musiki aleti olan kamañçayı da Tiflis'teki Ermeni mahallesindeki Ermeniler yapıyorlardı;

2) Celil Memmedguluzâde'nin tanıdığı en iyi kamañca çalan, kendisiyle dostluk ilişkisi kurduğu bir Ermeni'ydi. Bu, o demek oluyor ki, 1918 Mart olaylarının yansıtıldığı “Kamañça” eserindeki Ermeni karakteri, yazarın yakından tanıdığı Bahşı'nın ta kendisidir. Yazar, Ermeni probleminin patlak verdiği bir dönemde kaleme aldığı bu eserde yakın ilişkisi olan sıradan bir Ermeni müzisyeni eserinin karakteri seçerek olaylara daha soğukkanlı bakış açısı sergilemeyi başarmıştır.

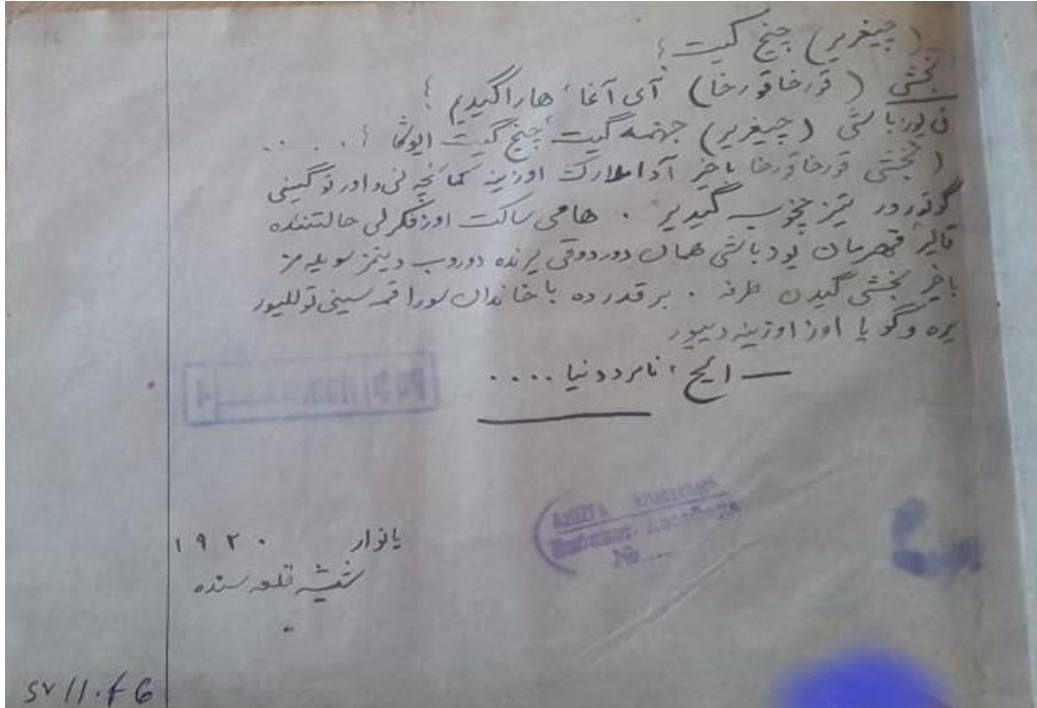
“Kamañça” piyesinin yazılış tarihi bazı çalışmalarda 1918 veya 1919 tarihleri gösterilse de Celil Memmedguluzâde eseri, tam olarak Ermeni çetelerinin Azerbaycan'da yaptıkları katliamlardan, yani 1918 Mart olaylarından sonra yazmaya başlamış ve Ocak 1920'de bitirmiştir. Yazarın seçilmiş eserlerinde yer alan “Kamañça” piyesinin sonunda, eserin

⁴ Hamide Mehmetkuluzade, *Azerbaycan'da Yenilikçi Bir Öncü: Celil Mehmetkuluzade*, (Haz.: Fatma Özkan) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 199.

⁵ H. Mehmetkuluzade, *a.g.e.*, s. 84-85.

yazıldığı tarih ve yer şöyle kaydedilmiştir: “Ocak 1920, Şuşa kalesinde”.⁶ Bu bilgi, yazarın kendi yazmasındaki not ile örtüşmektedir. Şöyle ki yazarın *Kamança* eserinin elyazmasının sonunda da aynı tarih ve yer - “Yanvar 1920, Şuşa kalesi” (Şekil 1) gösterilmektedir.⁷ Celil Memmedguluzâde bu piyesi 27 Nisan 1920 tarihindeki Sovyet işgalinden önce, Ocak ayında bitirdiğine göre eserin Sovyet rejiminin “beynelmilel” siyasetiyle hiç bir alakası olmadığına dikkat çekmek isteriz.

Bir tiyatro oyunu olan “Kamança”, Muhammed Emin Resulzâde'nin de belirttiği gibi, nedense ilk yıllarda sahneye konulmaz.⁸ “Celil Memmedguluzâde Ansiklopedisi” isimli kitapta “Kamança” piyesinin ilk defa 15 Ocak 1923 tarihinde Bakü'de D.Bünyadzade adına tiyatrodan oynandığına dair bilginin yanı sıra, 1922 yılı da gösterilerek iki farklı tarih verilmektedir.⁹

Şekil 1. *Kamança*. Fon:6, Saklanma vahidi 11 (S.V.), s.36. Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Elyazmalar Enstitüsü.

⁶ Cəlil Məmmədquluzadə, *Əsərləri*, 4 cildə, C.I , Tərtib edən və izahların müəllifi: İsa Həbibbəyli, Öndər Nəşriyyat, Bakı 2004, s. 436.

⁷ Cəlil Məhəmmədquluzadə, *Kamança*, Fon:6, Saxlanma vahidi 11 (S.V.), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutu, Bakı 1920, s. 36.

⁸ M.Ə. Rəsulzadə, *Əsrimizin Siyavuşu, Çağdaş Azərbaycan Ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan Tarixi*, Gənclik Nəşriyyatı, Bakı 1990, s. 61.

⁹ Cəlil Məmmədquluzadə Ensiklopediyası, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakı 2008, s. 50 ve s. 312.

2. Piyesin Konusu Üzerine

“Kamança” piyesinde olaylar 1918 yılında, Ermeni-Türk çatışması döneminde, Azerbaycan’ın Karabağ bölgesinde cereyan eder. Eserde Karabağ’ın Gazançı, Humarı, Saybalı, Çeşmebasar gibi köylerinin adı geçmektedir. Piyeste “İki ulus arasında patlak veren çatışma üzerine silahlı Türkler tarafından esir edilen bir Ermeninin ölmek ile yaşamak; Türk komutanının ise öldürmek ile yaşatmak arasındaki ince çizgi üzerinde keskinleşen gergin psikolojik durumları tasvir edilir”.¹⁰ Yakın arkadaşları Ermeniler tarafından katledilen Kahraman Yüzbaşı, dostlarının intikamını almak ve vatanını korumak için seferber olmuştur. Kamanca çalan Ermeni Bahşı ve tar çalan arkadaşı Grigor, Çeşmebasar adlı Türk köyünde bir bey oğlunun düğününden dönerken Kahraman Yüzbaşı’nın adamlarına yakalanırlar. Grigor aradan çıkmayı başarır, bir ayağı aksak olan Bahşı ise yakalanır. Durumu öğrenen Kahraman Yüzbaşı’nın öfke ve kızgınlıkla söylediği şu sözler çok manidardır:

“Çok acep, çok acep. Siz gidin Müslümanların toyunda pilav yiyin, ahmak Müslümanların paralarını doldurun cebinize, Gazançı Ermenileri de gece halvetçe dökülsünler, Müslüman köylerini yakınsınlar. A balam, pes, hayâ eyleyin! Balam, bu iki çift bir tek korkak Ermeniler, bilmirem vallah, bizden ne isterler? Dün Gazançı Ermenileri bizim Sarvanlardan dört nefer öyle bir yiğit oğlanlar öldürdüler ki, dört yüz senin gibi çolak Ermeni öldürsek, gene yerini tutamaz”.¹¹

İlk başlarda Ermeni Bahşı’nın azıcık da olsa acılarını dindirmek için bir araç olabileceğini uman Kahraman Yüzbaşı, “Sizin tohumunuzu gerek yeryüzünden keseyim”¹², der. Hıncını almak için her ne kadar çırpınsa da karşısındaki kişinin aciz ve savunmasız duruşu Kahraman’ı harekete geçiremez; bu durum onu daha fazla öfkelenendirir. Kahraman’ın silah arkadaşı Garaş’ın Bahşı’ya söylediği “korkundan yoluk civcive dönüşmüşsün ama vallahi, fırsatını bulursan sen de o Müslüman kanına aşeren Ermenilerden birine dönüşürsün” sözleri ise düşündürücüdür.

Ermeni Bahşı ile kamanca arasındaki ilişki, “Kamança” piyesinin ana hatlarından biridir. Bahşı, hayatının tehlikede olduğu anda bile kamançasını bırakmaz, öldükten sonra

---

¹⁰ Erdoğan Uygur, Azerbaycan Edebiyatında Türk-Ermeni İlişkileri, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 09-15 Nisan, İzmir, 2006 (Düzenleyen: Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü). *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı V*, Lazer Ofset, Ankara 2007, 2239-2244, s. 2241.

¹¹ C. Məmmədquluzadə, *a.g.e.*, s. 433.

¹² C. Məmmədquluzadə, *a.g.e.*, s. 436.

kamaņasını oğluna ulaştırmalarını yalvararak rica eder. Kahraman Yüzbaşı, Bahşı'nın kamaņa çalmasını ister. Bahşı, peş peşe “Rast”, “Şikeste-yi Fars”, “Segâh-Zabil” gibi Azerbaycan musiki makamlarını icra eder. Kahraman Yüzbaşı, musikiyi dinledikçe derinlemesine etkilenir ve çok duygulanır, aynı zamanda olanları hatırlayarak kızgınlıkla “*Dünyada bir haramzadalık kalmadı ki, öğrenmemiş olsunlar. Şeytana papak dikerler*”¹³, der. Kahraman Yüzbaşı; vahşice katledilen arkadaşlarının ve yakılarak öldürülen soydaşlarının intikamını almak ile Ermeni müzisyene, dolayısıyla ise beşere bir şans vermek duyguları arasında ikilemde kalır. Musiki bittiğinde Kahraman Yüzbaşı Ermeni'ye kamaņasını da alıp def olmasını emreder ve ekler: “*Yoksa atamın görü hakkı, bu yoldaşlarımın başına ant olsun, bu kama ile bu saat seni de öldürürüm, özümü de öldürürüm!*”. Kahraman Yüzbaşı'nın bu sözleri, Ermeni çetelerinin yaptığı tüm amansız katliamlara rağmen sıradan bir müzisyenin kanına girmek istemediğindedir. Bunu yaparsa kendisini de affedemezdi. “*Kahraman Yüzbaşı 'ölüm ya olum' dilemması arasında azap çeker. Sonunda hayat ölüme, hayır şerre, sanat adavete üstün gelir*” ve buna rağmen “*eser orijinal, trajik ruhla sonlanır*”.¹⁴ Bu yüzden *Kamaņa* piyesinden hem de bir trajedi olarak bahsedilmektedir.

3. Edebî Eleştiri Tarihinde Piyesle İlgili Yorumlar

Sovyet Edebî Eleştiri Tarihinde Ermeni-Müslüman çatışmasının Çarlık Rusya'nın yürüttüğü siyaset sonucunda meydana geldiği yönündeki fikirler, gerçekleri yansıtmaktadır. Celil Memmedguluzâde'nin kendisi de eserlerinde bunu gayet açık ve net şekilde ifade etmiştir. Dönem araştırmalarında “Kamaņa” piyesi ile ilgili genel yorum şöyledir: “*Yazar fitnekârlık ağından kurtulamayan insanların şuuruz şekilde milli adavete katılmasına acır, her iki halkın tarihindeki o kara günlerin hadiselerini yürek yangısıyla tasvir eder ve piyesindeki iştirakçilerden hiç birisi helak olmasa da, eseri facia adlandırır*”.¹⁵ Bunun yanı sıra, bazı çalışmalarda eser tahlil edilirken başkarakter Kahraman Yüzbaşı, Ermeni Bahşı'yı öldürmek istediği için keskin şekilde tenkit edilmiş, bu karakter için “gaddar” ve “vahşi” gibi sıfatlar kullanılmış, buna karşılık Bahşı karakteri yüceltmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan bakacak olursak, sıradan sivil Ermeni olan Bahşı karakterinde; Türk kültürünün hazırına konmuş ve bu kültüre Türklerden daha fazla sahip çıkan, bu kültürü gelecek kuşaklara kendi

¹³ C. Məmmədquluzadə, *a.g.e.*, s. 436.

¹⁴ Ə. Saraçlı, *a.g.e.*, s. 364.

¹⁵ Feyzulla Qasımzadə, *XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi*, Maarif, Bakı 1974, s. 180.

kültürü gibi aktarmak için her şey yapmaya hazır olan, “fırsatını bulursa Müslümanların kanına aşerebilecek” potansiyele sahip bir kişilik saklı olduğu da söylenebilir. Yazar, satır altlarında verdiği mesajlarla her şeyi okuyucunun görüşüne bırakmıştır. Aslında piyeste ön planda olan karakterler değil, eserin ana fikri, gayesi, amacıdır. Eflatun Saraçlı; sırf bu gayeye hizmet ettiği için Kahraman Yüzbaşı'nın bir kahraman olduğunu ve böylesine bir karakteri, Sovyet döneminin tenkit ölçütlerine uyarak “vahşi, kuduz, gaddar” gibi sıfatlarla yorumlayanların ne kadar haksızlık yaptığını söyler.¹⁶ Kahraman Yüzbaşı, musiki sedaları altında başkaldıran merhamet hissini coşkusuyla “*beşeriyeti beşerî değerlerle yaşatmak gayesine*”¹⁷ teslim olur. İsmi Kahraman olan Yüzbaşı karakteri, sırf bu gayeye hizmet ettiği için “*gerçek bir kahramandır*”.¹⁸

Ermeni ve Azerbaycan halkları arasında olanların unutulması, dostluk ve kardeşlik duygularının telkin edilmesi adına Sovyet dönemi araştırmalarında piyesteki en ufak replikler bile devlet siyaseti gereğince yorumlanmaya çalışılmıştır. Örneğin, Sovyet tenkidinde Kahraman Yüzbaşı hakkında kullanılan “*geçen günler gözünün önünden gelip geçti*” ifadesindeki “geçen günler” repliği ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

*“Burada Samet Vurgun'un 'Vagif' piyesinde Ermeni 'Arşak ve Eldar'ın Ağa Muhammed Şah Kacar'a karşı vuruşları', M.F. Ahundov'un 'Hacı Kara' eserinde 'Ermeni Arakel ve Mikirtuç'in açlık zamanı Azerbaycanlı köylülere tahıl vermeleri', Cafer Cabbarlı'nın '1905-ci ilde' piyesinde 'Ermeni ve Azerbaycanlıların inkilabi mübarezede bir bayrak altında birleşmeleri' - bütün bu bedii eserlerde o 'geçmiş günler'i görebiliriz’.*¹⁹

Öncelikle eserdeki olayların normal, sıradan bir zamanda değil Ermenilerin Azerbaycan Türklerini katlettikleri ve köyleri yakıp yıktıkları bir dönemde cereyan ettiğine dikkat çekmek isteriz. “Kamança” faciası, 1905-1907 yıllarından sonra tekrarlanan, Ermenilerin 1918’de yapmış olduğu “Mart Kırğını”ndan sonra, “*müellifin reel düşüncelerinden yaranmıştır*”. Eserde savaş ve mücadele sahneleri değil, “*insan kalbinin sonsuz keramet imkânları, musikinin tesiri ile yumuşayarak en gaddar düşmanı bile bağışlamak hüneri, intikam hissinden vaz geçme becerisi, onun en ulvi hümanist duygularla*

¹⁶ Ə. Saraçlı, *a.g.e.*, s. 364.

¹⁷ Əflatun Saraçlı, *Azərbaycan Yazıçıları Cümhuriyyət Dönəmində*, Elm Nəşriyyatı, Bakı 2007, s. 365.

¹⁸ A. Barmanbay, *a.g.e.*, s.327.

¹⁹ F. Qasımzadə, *a.g.e.*, s. 180.

kaynayıp coşması büyük hünerle sanata getirilmiştir".²⁰ Piyesin başkarakteri Kahraman Yüzbaşı, vatanını koruyan bir askerdir. Buna rağmen, hislerin mantığı üstelediği anda bile Kahraman Yüzbaşı kendisini durdurmayı başarır. Esir düşmüş Ermeni Bahşı'nın canını bağışlaması,

"Kahraman Yüzbaşı'nın ve onun mensup olduğu halkın çok yüksek insani keyfiyetlerinden biri gibi takdim edilir. Eserde kamançanın bediî karakter seviyesine yüceltilmesi, Celil Memmedguluzâde'nin derin hümanizmini ve gerçek sanatkârlık maharetini göstermektedir. Bunun yanı sıra Celil Memmedguluzâde, Kamança piyesinin Azerbaycanlı kahramanlarının her zaman vatan yolunda mertlik ve cesaret örneği olabileceklerine de dikkat çekmiştir. Hümanist yazar, bütünlükte milletlerarası münakaşaları 'namert dünya'nın işleri gibi anlamlandırmıştır".²¹

Eserde Kahraman Yüzbaşı, "Ey namert dünya" deyip elindeki kamayı yere atar. "Namert dünya" ibaresi her dönemde farklı anlam yükü taşımakla birlikte, 20. yüzyıl için daha çok "bu, keşmekeşli, kanlı gadalı, küçük halkları parçalayıp yutmak isteyen emperyalizmin milli kırgın türettiği, hakkı, adaleti, hayrı, şeri kendi yerinde olmayan zamane için umumileştirişi aforizm"²² gibi kullanılmıştır.

Yaşar Garayev, "Kamança"yı "milli musikiyi maneviyat, ahlak ve felsefe gibi" terennüm eden bir eser olarak değerlendirir, kısas anında bile nefretten sakındırılmasını Azerbaycan edebiyatının zayıflığı değil, tam tersi, asıl gücü hesap eder. Konuyla ilgili Garayev'in, "Sanat nefretten hamile kaldığında ondan Raffi doğar, Fuzuli değil; Balayan doğar, Mirza Celil değil"; bu yüzden Ermeni edebiyatının deha ve devler bakımından en kısır edebiyat olduğuna dair fikirleri özgünlüğü ile dikkat çekmektedir.²³ Burada adları geçen Raffi Akop Melik (1835-1888), tarihî roman yazarıdır, 1881'de Karabağ seyahatinden sonra Ermeni şovenizmini aksettiren "Hamse Melikliği" kitabını yazmıştır; Zori Balayan (1935-) ise Karabağ'da esir alınan 13 yaşındaki bir kız çocuğunun üzerinde vahşi bir deney yaparak diri diri derisini yüzen sözde doktor ve gazetecidir. Ünlü yazar Anar da Ermeni edebiyatında *Kamança* piyesi gibi yüce, insani ve hümanist değerlere malik bir eserin var olduğuna

²⁰ Ə. Saraçlı, *a.g.e.*, s. 360-361.

²¹ İsa Həbibbəyli, Ustad Cəlil Məmmədquluzadə (1862-1932), *Cəlil Məmmədquluzadə Əsərləri*, C.4 C.I, Tərtib edəni və izahların müəllifi: İsa Həbibbəyli, Öndər Nəşriyyat, Bakı 2004, 4-38, s. 19.

²² Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (ədəbiyyat, dil, mədəniyyət quruculuğu), Elm, Bakı 1998, s. 282.

²³ Y. Qarayev, *a.g.e.*, s. 256-257.

inanmadığını belirtir ve Celil Memmedguluzâde'nin sergilemiş olduğu duruşu şöyle ifade eder:

*“Mirza Celil dehasının bir göstericisi de odur ki, kendisi ermeni tecavüzkârlara karşı eli silahlı vuruşa hazır olmakla birlikte, halkının bir çıkarını, bir değerini, bir karış toprağını hiç kimseye kıymamakla beraber, halklar arasında sırf azgın siyasetçiler, ifrat milletçi aydınlar arasında değil, sade insanlar arasında düşmanlığın olmasını istemiyordu”.*²⁴

Kuşkusuz, *Kamança*, Celil Memmedguluzâde'nin ve dolayısıyla Azerbaycan halkının manevi değerlerini ve hümanizmini gösteren bir eserdir.

---

²⁴ Anar. Əbədi Mirzə Cəlil, *Cəlil Məmmədquluzadə Ensiklopediyası*, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakı 2008, 8-38, s. 27.

Sonuç

Üzerine fazla değinilmese de Celil Memmedguluzâde'nin eserlerinde güçlü realizme rağmen zaman zaman bir romantik eğilim de söz konusudur. Bu yönden bakıldığında yazarın “Kamañça” piyesi, realizmle romantizmin kavuştuğı bir eserdir.

Bir perdeden oluşan “Kamañça” piyesi hacimce küçük fakat duygu yüklü, içerisinde oldukça derin ve yoğun fikirleri barındıran bir eserdir. Piyenin başkarakteri, adı gibi kendisi de bir kahraman olan Kahraman Yüzbaşı, Ermeni çeteleriyle vatanı uğruna şeref ve namusu ile savaşır, acısının ve yaralarının taze olmasına rağmen silahsız bir Ermeni müzisyene kıyamaz ve canını bağışlar. Bu hareketiyle insanlığa katkıda bulunan Kahraman Yüzbaşı, savaşın ortasında hem şerefli hem de hümanist bir karakter olarak yücelir.

Ermeni meselesinin doğurduğu toplumsal felaketlerin fertlerin hayatına etkilerini ve sonuç itibariyle insanlığın manevi zaferini ele alan, Azerbaycan halkının kanlı savaş döneminde bile ahlaki değerlerini ve hümanizmini kaybetmediğini gösteren “Kamañça” eseri, yazıldığı tarihin ve anlatılan konunun üzerinden 100 yıldan fazla geçmesine rağmen güncelliğinden hiç bir şey kaybetmemiştir.

Kaynaklar

- ANAR, Ə. M. C., *Cəlil Məmmədquluzadə Ensiklopediyası*, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakı 2008, s.8-38.
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (ədəbiyyat, dil, mədəniyyət quruculuğu), Elm, Bakı 1998.
- BARMANBAY, A., Celil Memmedguluzade'nin Eserlerinde Ermeniler. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.24, Sonbahar, 2019, s.317-332.
- Cəlil Məmmədquluzadə Ensiklopediyası, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakı 2008.
- QARAYEV, Y., *Tarix: Yaxından və uzaqdan*, Sabah Nəşriyyatı, Bakı 1996.
- QASIMZADƏ, F., *XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi*, Maarif, Bakı 1974.
- HƏBİBBƏYLİ, İ., Ustad Cəlil Məmmədquluzadə (1862-1932). *Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri*, C.4, C.I, Öndər Nəşriyyat, Bakı 2004, s. 4-38.
- MEHMETKULUZADE, H., *Azərbaycan'da Yenilikçi Bir Öncü: Celil Mehmetkuluzade*. (haz. Fatma Özkan), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- MƏHƏMMƏDQULUZADƏ, C., *Kamança*, Fon:6, Saxlanma vahidi 11 (S.V.), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutu, Bakı 1920.
- MƏMMƏDQULUZADƏ, C., *Əsərləri*, 2 cildə, C.I, (Tərtib, müqəddimə və izahların müəllifi: İsa Həbibbəyli), Əcəmi, Naxçıvan 2009.
- RƏSULZADƏ, M.Ə., *Əsrimizin Siyavuşu. Çağdaş Azərbaycan Ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan Tarixi*, Gənclik Nəşriyyatı, Bakı 1990.
- SARAÇLI, Ə., *Azərbaycan Yazıçıları Cümhuriyyət Dönəmində*, Elm Nəşriyyatı, Bakı 2007.
- UYGUR, E., Azərbaycan Edebiyatında Türk-Ermeni İlişkileri, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 09-15 Nisan, 2006, İzmir, (Düzenleyen: Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü), *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı V*, Lazer Ofset, Ankara 2007, s. 2239-2244.